

Niejednolita też jest terminologia gospodarstw chłopskich. Tłumacz raz mówi o ogrodnikach (s. 134), innym razem o zagrodnikach (s. 213) gdy w obu wypadkach chodzi o termin niemiecki *Gärtner*; podobnie termin komornik bywa *promiscue* używany ze słowem kątnik, mimo że w tekście niemieckim też nie znajdujemy tu odróżnienia (s. 150, 214, 215). Nie ustalono też w tłumaczeniu terminologii ciężarów chłopskich.

Wreszcie do obowiązków wydawcy należało zaznaczenie w tekście w jakikolwiek sposób, że pomija się pewne ustępy oryginału i podanie w przypisie treści opuszczonych partii. Tego rodzaju „obcięcie” w artykule o chłopskich samosądach nie pozbawiły go wprawdzie żadnych istotnych informacji ani nie zniekształciły jego wywodu, niemniej obowiązkiem wydawniczym jest zaznaczyć dokonane skróty.

Rekapituluując nasze uwagi krytyczne musimy stwierdzić, że wszystkie one sprowadzają się w zasadzie do braku prawniczego komentarza i prawniczych nieścisłości przekładu. Trudno za to winić wydawcę, będącego historykiem. Winę ponosi tu Wydawnictwo, które publikując teksty źródłowe dotyczące z minimalnymi wyjątkami kwestii prawnych nie wciągnęło do pracy również historyka prawa, choćby w charakterze konsultanta.

Mimo tych usterek *Wybór pism o Śląsku* Wilhelma Wolffa jest pozycją cenną. Odegra ona poważną rolę w zaznajomieniu społeczeństwa polskiego ze szczególnie nam bliską historią mas pracujących i walk rewolucyjnych na Śląsku, związanych w tym czasie najbardziej z rewolucyjną walką ludu niemieckiego. Popularyzacja postaci Wilhelma Wolffa, wybitnego rewolucjonisty niemieckiego, współtowarzysza walk Marksa i Engelsa i jego dorobku stanowi niewątpliwą zasługę omawianej książki. Jest ona wyrazem naszego pietyzmu dla rewolucyjnych tradycji ludu niemieckiego, których spadkobierczynią jest dziś Niemiecka Republika Demokratyczna.

KAZIMIERZ ORZECZOWSKI (Wrocław)

KRIESTIANSKAJA RIEFORMA w ROSSII 1861 goda, Sbornik zakonodatelnich aktov, Gosudarstvennoje Izdatielstwo Juridiceskoj Litieratury, Moskwa 1954, stron 498 i 2 nlb.

Jest to wydawnictwo o celach dydaktycznych, przeznaczone do ćwiczeń seminaryjnych dla studentów prawa. Wydawcą zbioru i autorem przedmowy jest doktor nauk prawnych K. A. Soironienko.

Zbiór obejmuje 21 tekstów, wśród nich jest 17 z roku 1861, pozostałe z roku 1864. Dwa ostatnie teksty dotyczą Królestwa Polskiego, gdzie reformę chłopską przeprowadzono na odrębnych zasadach. Zbiór wybiega więc częściowo poza zakres wyznaczony w tytule. Teksty w zbiorze nie zostały przez wydawcę ponumerowane, co może sprawiać pewną trudność przy powoływaniu się na nie.

W dość obszernej przedmowie (str. 3—28) zajął się wydawca najpierw rozwojem stosunków gospodarczych i społecznych w Rosji w latach czterdziestych i pięćdziesiątych w. XIX, dzięki któremu doszło do zniesienia poddaństwa (str. 3—7). Następnie zwrócił on uwagę na decydujące dla reformy wypadki polityczne, mianowicie wojnę krymską oraz wytworzoną po niej sytuację rewolucyjną, polegającą na wystąpieniach

klode. Por. np. D. Sanders, *Wörterbuch der Deutschen Sprache*, II Bd., 2. Hälfte, Leipzig 1865, s. 1221, znaczenie 17 i 19.

chłopskich przeciw obszarnikom (str. 7—9). Na skutek tych wypadków rozpoczęto z inicjatywy rządu carskiego już w roku 1856 prace przygotowawcze nad reformą, która miała zapobiec rewolucyjnemu rozwiązaniu sprawy przez samych chłopów. W związku z przebiegiem tych prac omówił Sofronienko poglądy na reformę różnych grup w obozie obszarniczym, a także stanowisko, które zajmowali prawdziwi obrońcy chłopskiej sprawy — rewolucyjni demokraci (str. 9—16). Duża część przedmowy jest poświęcona omówieniu zasad reformy według aktów z roku 1861, jej wyników i dalszych skutków w obrębie bazy i nadbudowy (str. 17—25). Osobno omówił Sofronienko „przeprowadzenie reformy w okręgach narodowych“ (str. 25—27), mianowicie na terytorium Litwy, Białorusi i Ukrainy prawobrzeżnej oraz w Królestwie Polskim. Należało przy tym podkreślić, że reforma 1861 r. nie objęła wcale Królestwa Polskiego, którego odrębność administracyjna i prawna ulegała właśnie wtedy przejściowemu wzmocnieniu.

O powstaniu 1863 roku, które doprowadziło do reformy w Królestwie, pisze Sofronienko w ten sposób, jakby to była walka toczona przede wszystkim przez chłopów i pracującą ludność miast. Jednakże największe nasilenie ruchu chłopskiego przypadło na okres przedpowstaniowy. W samej akcji powstańczej chłopci wzięli udział, ale nie tak wielki, by przeważali w składzie oddziałów powstańczych. Pisząc o faktycznym zniesieniu obowiązków pańszczyźnianych i czynszowych w toku powstania należało też wspomnieć o przeprowadzeniu uwłaszczenia w dekretach Rządu Narodowego z 22 stycznia 1863, zwłaszcza że reforma wymuszona później na rządzie carskim objęła granice określone przez te dekrety. Przy streszczaniu zasad reformy według ukaz z roku 1864 wkradło się nieścisłe twierdzenie, że chłopci otrzymali wolność osobistą. Tymczasem chłopci Królestwa uzyskali formalną wolność jeszcze w r. 1807, a carski ukaz uwłaszczeniowy wcale nie poruszał tej sprawy, ponieważ uważał ją za załatwioną.

Ogólna ocena reformy w Królestwie (podobnie jak w guberniach zachodnich) jako korzystniejszej dla chłopów od reformy przeprowadzonej na mocy aktów z roku 1861 jest trafna i prowadzi do wniosku, że na barkach chłopstwa guberni centralnych spoczął zasadniczo cały ciężar następstw „oswobodzenia“ (str. 27). Gdy jednak w innym miejscu (str. 26) Sofronienko zwraca uwagę na to, że reforma 1864 r. zwiększyła ogólny obszar ziemi chłopskiej, natomiast w centralnych guberniach Rosji w wyniku reformy odebrano chłopom dużą część posiadanej przez nich ziemi — narzuca się zestawienie innych liczb, obrazujących stosunek ziemi chłopskiej do folwarcznej, z których wynika, że w Królestwie po reformie przeważała własność obszarnicza nad chłopską, a w Rosji było odwrotnie. Było to wynikiem intensywnej akcji tzw. rugów, prowadzonych poprzednio przez obszarników Królestwa, co reforma z r. 1864 naprawiła tylko w drobnym stopniu. Słusznie też stwierdza Sofronienko (str. 27), że reforma ta nie polepszyła położenia chłopca polskiego, chociaż warunki jej były stosunkowo korzystne.

Końcowa część przedmowy (str. 27—28) jest poświęcona bardzo krótkiemu omówieniu samego wydawnictwa, jego celu i zasad. Specjalnemu, dydaktycznemu charakterowi tego zbioru należy, jak sądzę, przypisywać to, że Sofronienko nie trzyma się na ogół zasad wydawniczych ustalonych przez naukę radziecką dla publikacji źródeł historycznych¹.

¹ Na temat zasad publikacji materiałów źródłowych w ZSRR zob. ciekawe uwagi w czasopiśmie „Woprosy Istorii“ 1953 nr 2. Dla źródeł najnowszych ma znaczenie praca S. N. Szilowa, *Rukowodstvo po publikacii dokumentov XIX w. i naczala XX w.*, Moskwa 1939.

Jako szczególnie dodatnią cechę omawianego wydawnictwa należy wymienić sam dobór przedmiotu, objęcie nim właśnie aktów reformy 1861 r. stanowiącej punkt zwrotny dla rosyjskiego procesu dziejowego. Taka publikacja jest niewątpliwie związana z aktualnymi i pierwszoplanowymi zadaniami nauki w zakresie nauczania historii państwa i prawa ZSRR. Słusznie podkreśla Sofronienko, że właśnie akty reformy 1861 r. odkrywają istotę polityki rządu carskiego mającej na celu utrzymanie nieograniczonej władzy ekonomicznej i politycznej obszarników nad chłopami w Rosji (str. 28).

Spośród aktów wydanych (tj. podpisanych przez cara) w dniu 19 lutego 1861 r. umieścił Sofronienko w swoim zbiorze manifest carski oraz wszystkie ustawy (*położenija*) ogólnopaństwowe i dla poszczególnych głównych okręgów Cesarstwa (*miestnyje położenija*). Oprócz tego są objęte publikacją niektóre spośród tzw. przepisów dodatkowych (*dopołnitelnyje prawila*) wydanych czy to dla specjalnych kategorii ludności poddanej, czy dla pewnych rejonów carskiej Rosji (jak dla „Ziemi Wojska Dońskiego“, Syberii, obwodu Besarabskiego). Szczególnie interesujące są przepisy dotyczące „oswobodzenia“ robotników „przypisanych“ i tzw. posesyjnych zatrudnionych w górnictwie oraz chłopów w zakładach przemysłowych należących do obszarników (akty na str. 401, 411, 419).

Nie zostały natomiast umieszczone w zbiorze późniejsze akty rozciągające reformę na chłopów w dobrach cesarskich (w roku 1863) i rządowych (w roku 1866); ci ostatni stanowili grupę niemal tak liczną, jak chłopci dóbr prywatnych, objęci przede wszystkim reformą 1861 r. Również brak jest aktów dotyczących reformy chłopskiej na Kaukazie i w krajach zakaukaskich, przeprowadzanej stopniowo dopiero w latach 1864—1870, która chroniła po większej części stosunki feudalne. Zmianę warunków reformy na niekorzyść obszarników dokonaną w związku z powstaniem 1863 r. na ziemiach litewskich, białoruskich i ukraińskich niezbyt wyraziście ilustrują umieszczone w zbiorze akty o charakterze wykonawczym, dotyczące zaspokojenia długów obszarniczych z obligacji należnych obszarnikom od skarbu tytułem „sum wykupnych“ (str. 449) i spłacania tych sum przez rząd (str. 453). Nie podano natomiast zasadniczych ukazów znoszących pańszczyznę i wprowadzających wykup i uwłaszczenie z urzędu — wydanych dla tych ziem 1 marca i 30 lipca 1863 r. Wynikło to niewątpliwie z konieczności ograniczenia rozmiarów wydawnictwa.

Wszystkie teksty (z wyjątkiem manifestu) zaczerpnięto dla wydawnictwa ze Zbioru Praw Cesarstwa (*Połnoje Sobranije Zakonow Rossijskoj impierii*, t. 36, wyd. z r. 1863 i t. 39, wyd. z r. 1867). Z punktu widzenia badań historyczno-prawnych byłoby może bardziej właściwe oparcie się na urzędowej publikacji dokonanej w roku 1861 przez Senat (w formie osobnego druku)², która miała decydujące znaczenie dla obowiązywania nowych praw. Od 1 stycznia 1863 publikowano nowe prawa w specjalnym „Zbiorze praw i rozporządzeń rządowych“ (*Sobranije uzakonienij i rozporiażenij prawitielstwa*) dołączanym do pisma „Wiadomości Senackie“, skąd dopiero wchodziły po pewnym czasie do Zbioru Praw Cesarstwa. Przy późniejszym przeprowadzeniu

² *Położenije 19 fiewrala 1861 g. o kriestianach wyszedszich iz kriepostnoj zawisimosti*, SPb 1861 (i pownowne wydanie z roku 1916). Oprócz tego były publikacje tych przepisów o charakterze lokalnym dla poszczególnych guberni czy ich grup. Dla guberni zachodnich istnieje zbiór w formie odbitek z Kuriera Wileńskiego 1861 r., gdzie akty mające zastosowanie w tych guberniach zostały podane nie tylko w obowiązującym tekście rosyjskim, ale także w równoległym tłumaczeniu polskim służącym „tylko dla lepszego zrozumienia“ (*Ustawy o włościanach, którzy wyszli z poddańczej zależności, najwyżej uchwalone przez Jego Ces. Mość dnia 19 lutego 1861*).

reformy powoływano się jednak na teksty zawarte w tym ostatnim zbiorze mającym charakter kodyfikacji, a raczej urzędowej kompilacji. O tyle oparcie publikacji Sofronienki na Zbiorze Praw Cesarstwa ma również swoje uzasadnienie.

Nieco inaczej przedstawia się sprawa co do dwóch aktów dotyczących reformy chłopskiej w Królestwie Polskim. Tutaj istniał specjalny organ publikacyjny, Dziennik Praw (w tym czasie dwujęzyczny) w którym zostały umieszczone wszystkie ukazy carskie z 2 marca (19 lutego starego stylu) 1864 (w t. 62). Nawet po rozciągnięciu w r. 1871 na Królestwo przepisów co do ogłaszania praw obowiązujących w Cesarstwie — nie oznaczało to jeszcze, by obowiązywały w Królestwie wszystkie prawa wydane dla Cesarstwa. Królestwo zachowywało ciągle pewną odrębność prawną, a moc obowiązująca w nim Zbioru Praw Cesarstwa nie była jasno postawiona i następczała w praktyce ciągle wątpliwości³. W każdym razie dla ukazów o reformie 1864 r. podstawowe znaczenie miało opublikowanie w Dzienniku Praw, którego teksty powinny przede wszystkim stanowić podstawę naukowych edycji. W wydawnictwie o celach dydaktycznych ścisłość taka nie była może konieczna. W związku z tym należy jednak sprostować twierdzenie wypowiedziane w przedmowie, (str. 26), jakoby „ukaz o urzędzeniu chłopów Królestwa Polskiego“, był opublikowany 19 lutego 1864 r. Przy wszystkich aktach ogłaszanych w Dzienniku Praw podawano na końcu dokładnie „dzień ogłoszenia“, od którego rozpoczynała się moc obowiązująca danego prawa. Według postanowienia namiestnika z r. 1816 miał to być dzień 25 po wydrukowaniu prawa. Ukazy podpisane przez cara 19 lutego (tj. 2 marca nowego stylu) zostały zaopatrzone „dnem ogłoszenia“ 31 marca (12 kwietnia, 1864 i w dniu tym wchodziły formalnie w życie.

Aparat pomocniczo-naukowy omawianego wydawnictwa ogranicza się, oprócz przedmowy, do nielicznych przypisów objaśniających (str. 40, 42, 115—117). Przeciążanie publikacji o celach dydaktycznych obszernymi informacjami rzeczowymi nie było wskazane. Niekiedy jednak przydałyby się zwężone wskazówki dotyczące materiałów nie objętych zbiorem, chociaż związanych ściśle z jego zakresem. Tak na przykład do niektórych aktów były wydane szczegółowe przepisy uzupełniające jakiś artykuł, o czym wspomniano w danym artykule (str. 167 art. 31, str. 379 art. 174, str. 145 art. 55, str. 167 art. 31); w miejscach tych byłoby dobrze wyjaśnić w przypisach sprawę wydania tych dodatków i podać wskazówki ułatwiające ich odszukanie.

W ogólnej ocenie publikacji Sofronienki należy jeszcze raz podkreślić doniosłość aktów nią objętych, co zarazem wskazuje najlepiej na duże znaczenie i celowość samej publikacji. Pozwoli ona studentom prawa zaznajomić się na materiale konkretnym, autentycznym i dość szczegółowym z problematyką podstawową dla historii państwa i prawa ZSRR w okresie kapitalizmu. Zasady wydawnicze zastosowane w tej publikacji mają — tak ze względu na rodzaj materiałów, jak i na specjalne przeznaczenie zbioru — charakter eksperymentalny, czym należy tłumaczyć szereg wątpliwości, które nasunęły się przy pisaniu tej recenzji.

WŁADYSŁAW SOBOCIŃSKI (Kraków)

ZESPOŁ KATEDR HISTORII PAŃSTWA I PRAWA U. J.

³ S. Libicki, *O wydawaniu praw i ustrój instytucji prawodawczych rosyjskich*, Warszawa 1890, s.15—22, 50—57, W. Hausbrant, *Moc obowiązująca Zbioru Praw Cesarstwa w kraju naszym*, Warszawa 1906.